

dc_98_10

Knipf – Komlósi, Elisabeth

Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache
(A kisebbségi német nyelvváltozat szókészletének változásai)

Akadémiai doktori munka tézisei

Budapest
2011

1. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

Az értekezés az utóbbi évtizedek szociolingvisztikai kutatásaiban meghonosodott irányzataira támaszkodó és a hazai német nyelvjáráskutatás eredményeit is integráló, empirikus nyelvi adatokat kontaktusnyelvészeti keretben elemző munka, amely a kandidátusi értekezésem megvédése óta (1993) több nyelvészeti részterületen folytatott kutatásaim összegzésének tekinthető.

A munka tárgya a német nyelvnek egy speciális, ún. kisebbségi változata (Minderheitensprache, minority language), melynek leírásában dialektológiai, szociolingvisztikai, kontaktusnyelvészeti és pragmatikai elméleti hátterek és módszerek ötvözését láthatjuk, melyek együttesen, a tradicionális téma és a modern módszerek szerves egymásba fonódásával a vizsgált nyelvi változat teljes leírását teszik lehetővé. Három korosztályban gyűjtött autentikus megnyilatkozások elemzését végeztem így el az elméletileg kevésbé érzékeny lexika területén, a szókészlet, a szókincsváltozás és a nyelvjárási szóalkotási modellek, illetve eszközök szempontjából.

Az elmúlt évek kutatásai a dialektológia és a szociolingvisztika modern irányzataiban (pl. a kommunikatív, interaktív és perceptuális dialektológiában) a vizsgálat fókuszában nem csupán a megnyilatkozások hagyományosan ismert nyelvi megformáltságát, rendszerszerű (deskriptív) leírhatóságát, valamint - a 70es és 80as évek szociolingvisztikai paradigmáinak megfelelően - a nyelvi megnyilatkozások keletkezésének külső (szociokulturális) körülményeit, hanem mind hangsúlyosabban a nyelvi megnyilatkozások létrehozóit, azaz a beszélőket is figyelembe veszik. Így a kutatásban napjainkban egy beszélő-központú dialektológiai-szociolingvisztikai fordulatról beszélünk (LÖFFLER 2010). Ennek ismeretében mondhatjuk, hogy az új és most már meghatározó szemléletváltás eléréséhez a fent megnevezett kutatási irányzatok hosszú fejlődési utat tettek meg. A tudománytörténeti és módszertani szempontból fontos fejlődés része, hogy túllépve az egy-dimenzionális (területi), majd a két-dimenzionális (területi és szociális) dialektológiai szemléleten, a három-dimenzionális (a pragmatikai fordulat utáni a beszélőre és annak nyelvhasználatára irányuló), tehát a szociális dialektológia paraméterei és módszerei segítségével tudjuk ma már az empiriához kötött vizsgálatokat elvégezni. Jelen esetben az alapul szolgáló tárgynyelvi adatokra épülő rendszernyelvészeti-dialektológiai elemzésen túl, a komplex elemzés folyamatába beleépülnek és ezáltal a figyelem középpontjába kerülnek a pragmatikai jellegű információk is (pl. a funkciós szavak szerepe és változása a kisebbségi nyelvben), a metanyelvi adatok, amelyek a beszélők önreflexióiból, a nyelvi tudatosság megnyilatkozásaiból és a metanyelvi kísérőelemekből állnak. A sajátos nyelvsziget-helyzetből adódóan vizsgálatomban az új szemlélet érvényesítésével egy komplex módszereket egyesítő modell kidolgozására vállalkoztam, amely megközelítőleg adekvát módon képes a nyelvi megnyilatkozások, valamint a beszélők intencióinak változásaira és azok okaira magyarázatot találni.

Makro-szociolingvisztikai szempontból e kisebbségi német nyelvváltozat vizsgálata azért is indokolt, mert a német nyelvnek az utóbbi évtizedben a Középkelet-Európában bekövetkezett presztizsvesztesége is hozzájárult (vagy hozzájárulhat) a német mint kisebbségi nyelv további funkcióvesztéséhez ebben a térségben. Ennek a nyelvváltozatnak évszázados másnyelvű és máskultúrájú beágyazottsága, a magyar nyelvvel és kultúrával évszázadok óta fennálló kontaktushelyzete okán igen érzékenyen reagál minden, a közvetlen környezetében zajló nyelvi és szociális mozgásra, változásra. Eddigi kutatásaim alapján megállapíthatom, hogy a magyarországi német nyelvű közösség jelenleg a következő szociolingvisztikai szempontok alapján jellemezhető:

- 1) már nem homogén, hanem napjainkban heterogén és dinamikusan változó nyelvközösségnek tekinthető,
- 2) az egyre csökkenő beszélőszám nyelvi kompetenciája államnyelv-domináns kétnyelvűséggel jellemezhető,
- 3) a progresszív tendenciát mutató nyelvi asszimiláció a generációs struktúrában mélyreható identitásbeli változásokat is előidézik, melyek egymást erősítő és párhuzamosan zajló, a szociolingvisztikában jól ismert és leírható folyamatok,
- 4) a nyelvközösségben hiányzó kisebbségi-nyelvi szocializáció a dinamikusan zajló akkulturációs és asszimilációs folyamatok eredménye, amelynek következtében a közösség etnikai jellegzetességei a csoporttudat kialakulásában csupán másodlagos tényezővé váltak (v.ö. SEEWANN 2000).

2. A vizsgálat szociolingvisztikai háttere és elméleti kerete

Munkám tematikusan két nagy részből, szűkebben hat nagy fejezetből áll. Az első fejezet a releváns elméleti hátteret taglalja. A következő három nagy fejezet az elemzés alapjairól (módszerek) szól. Az utolsó két átfogó empirikus fejezet voltaképpen az értekezés magját (szókincs, szókincsváltozás és szóalkotás-változás) alkotja, mely a tárgynyelvi adatok konkrét elemzését és azok részeredményeit tartalmazza. Egy összefoglalás és kitekintés zárja a fejezetek sorát.

2.1 A nyelvsziget-kutatás, mely a szakirodalomban kiváltképp a német nyelvterületen honosodott meg (KUNN 1934) és terjedt el, mai értelemben vett terminológiája, szakkifejezései sok esetben már nem alkalmasak a jelen 'minority language' állapotok leírására. Ennek okán egy, a kitűzött célnak megfelelő terminológia alkalmazása vált szükségessé. Így a nyelvi és a kommunikatív kompetencia közötti differenciálás jelen esetben már generációs szinten is mérhető: míg az idős beszélők nyelvi és kommunikatív kompetenciája egyensúlyban van, addig a középső generációs beszélőknél ez már nem így alakul, hiszen egy meglévő szociális kontextusban érvényes kommunikatív kompetencia a legtöbb esetben már nem társul egy ugyanolyan mértékű nyelvi/nyelvjárási kompetenciával, hiszen a kommunikáció során a szókészlet rendszerében komoly hiányok jelennek meg. E kétféle kompetencia megítélésénél végső soron a nyelvi viselkedés pragmatikai jegyeiről van szó, melyek a beszélő részvételét biztosítják a nyelvközösségben konvencionalizálás révén. Ezt a jelenséget kutatásaimban egy szociolingvisztikai koncepcióval, a kétnyelvű beszédmód (bilingualer Sprachmodus, GROSJEAN 1996), ill. a diskurzuselemzésből ismert kommunikatív gyakorlat (kommunikative Praxis, FIEHLER 2000) koncepciójának adaptációjával magyaráztam. Az ún. kommunikatív gyakorlat voltaképpen a közösségben konvencionalizált és szituációhoz kötött cselekvési minták összessége, amelyek generációról generációra hagyományozódnak és pragmatikai szempontból a közösség tagjai számára kohéziós és egyben nyelvi és szociális orientáló erővel bírnak. A közép-kelet-európai német kisebbségeknél ez a hagyományozás a történelmi események következményeként az 1945 utáni időkben megszakadt, ezért ezek a minták vagy elvesztek vagy teljesen megváltoztak. Napjainkban a kisebbségi létet körülvevő narratívák szinte kivétel nélkül minden generációban a magyar nyelvhez kötöttek: ezeket mint egy forgatókönyvben a beszélő bevési magának, ezáltal a kétnyelvű lexikon részévé válnak úgy, hogy adott szituációban ezeket aktiválja.

A kétnyelvű beszédmódot aktívan magáénak tudó kisebbségi beszélő szinte mindkét nyelvben tud és képes a szituációkban jelen lenni, minek következtében gyorsan és effektíven váltja kódjait, ezzel a kommunikációs helyzetnek egy többnyelvű perspektívát nyitva. Ekkor jönnek elő a kontaktusjelenség tipikus esetei: a lexikai kölcsönzés, a másik nyelvből átvett funkciók

szavak, a kódváltás különböző formái és a kalk. A nyelvválasztás és a kétnyelvű beszédmód egyben jelzik a választott nyelvnek a beszélő által becsült értékét és használhatóságát.

A nyelvsziget-közösség többnyelvű kompetenciáját a szakirodalomban „kontaktusnyelvészeti jelenségnek” is nevezik (MATTHEIER (1994) jelezve ezzel – és jelen kutatás is ezt támasztja alá –, hogy egy speciális nyelvközösségről van szó, melynek nyelvi repertoárja valójában egy állandó döntési helyzetként írható le, amelyben a beszélőnek kell a szituációnak megfelelő kódot folyamatosan megválasztania. A mai kutatások irodalmában a nyelvsziget fogalma, mint a helyzetre utaló metafora, nem problémamentes (FÖLDES 2005, PABST 2010, KNIPF 2011). A vizsgált beszélők metanyelvi megnyilatkozásai, reflexiói tükrében az az elmélet látszik a leginkább elfogadhatónak, amely szerint nem csak a nyelvközösség (számszerű) nagysága a döntő a kisebbség nyelvének fennmaradásában, mert ez továbbra is fontos szerepet játszik, hanem a beszélők szocio-pszichés diszpozíciója (MATTHEIER (1996), mely diszpozíciók társadalmi szinten attitüddé és mentális állapottá válnak és ily módon a beszélők viselkedését, szerepét és nyelvválasztását is befolyásolják. Ezért érthető, hogy napjainkban a kisebbségi nyelv használata az önként vállalt szociális identifikáció kifejezőjeként értelmezhető.

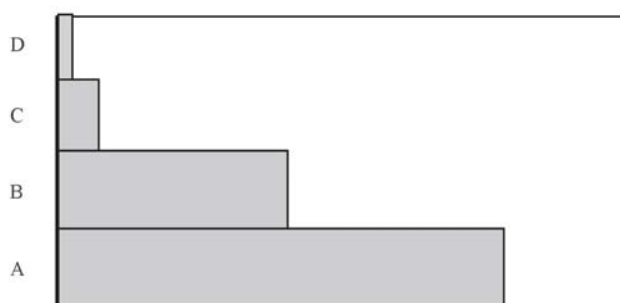
A nyelvsziget metafora mai értelemben már egy sokkal differenciáltabb társadalmi-kulturális jelenséget takar, melyet munkámban a minden szempontból semlegesebb ’nyelvi kisebbség’ (Sprachminderheit) terminussal nevezek meg. A klasszikus ’nyelvsziget’ fogalom lényegi jegyei, mint például az arealitás, a territoriális kötöttség, a zártság, a homogenitás és a kohéziós erő, a stabilitás és egy sajátos értékrend napjainkban már nem állnak fenn maradék nélkül. Ehelyett egy heterogén és interkulturális, nyitott nyelvi és kommunikációs közösséget találunk, melynek nyelvi és kulturális szinten jelentkező asszimilációs törekvései nyilvánvalóak és amelyet a közös történelmi tudat hiánya jellemez. Ez utóbbi felsorolt jegyek alapján szinte magától adódik a párhuzam a modern kor migrációs csoportjaival, azok nyelvhasználatában fellelhető hibridizációs és pidginizálódási nyelvi jelenségekkel együtt.

A vizsgálatomban kidolgozott modell a perspektíva tekintetében a nyelvi kisebbség nyelvének és nyelvváltozásának szinkron alapú elemzését diakrón szempontokkal és adatokkal kiegészíti.

2.2 A munka három nagy, az empirikus nyelvészet tárgyköréhez kapcsolódó nyelvészeti részterület, a dialektológia, a szocio- és kontaktusnyelvészet, valamint a pragmatika elméleti-módszertani meglátásait és eredményeit ötvözi és helyezi egy egységes keretbe a vizsgálatom tárgyát képező német nyelvnek marginalitásba szorult, jóllehet a világ sok más területén hasonló változataiban meglévő és még használt változatának elemzéséhez.

Első lépésben a német nyelvterületen jelentős hagyományokkal rendelkező dialektológiai iskolák és irányzatok apparátusából és módszereiből, valamint a hazai germanisztika jeles nyelvsziget-kutatóinak eredményeiből (HUTTERER 1991, MANHERZ 1978, WILD 1985, 2003) kiindulva vázoltam fel ennek a külső nyelvsziget változatnak (Außensprachinsel) a rendszerét a lexika és szóalkotás szintjén, rögzítve ezzel a nyelvváltozat statikus állapotát. A kettős beágyazottság elve alapján a nyelv dinamikus része, maga a nyelvhasználat voltaképpen nyelven belüli (sprachinterne) és nyelven kívüli (sprachexterne) tényezők és paraméterek összjátéka, melynek leírásához bizonyos rendező elvek feltárására volt szükség. A nyelvi megnyilvánulások elemzésekor az egyik meghatározó elvnek a beszélők kora és a generációs struktúra figyelembe vétele bizonyult. Ha a kisebbségi nyelvváltozat fejlődésdinamikájában nyelvének lefelé ívelő szakaszáról – nyelvvesztésről, a nyelv leépüléséről, nyelv váltásról – beszélünk, akkor voltaképpen három sík összehangolását tesszük meg: egyszerre kell figyelembe venni a nyelv strukturális változásait, a nyelvhasználat változásait és természetesen a beszélők nyelvi és kommunikatív kompetenciájának változásait is. Minden nyelvi megnyilatkozás a beszélő tapasztalati horizontját tükrözi: szocializációs folyamatait,

világtudását, emocionális diszpozícióit. A vizsgált nyelvközösség tekintetében szociálpszichológiai értelemben egy stigmatizált nyelvváltozatról beszélünk, mely a beszélők tudatában negatív (bizonyos generációkban tiltott) élményként vésődött be, és amely minden szociális helyzetben, interakcióban negatív (becsmérlő) értékítéletnek volt kitéve. Ugyanakkor a kisebbségre kívülről nehezedő nyomás – a magyar nyelv magas szintű elsajátítása a szociális felemelkedés reményében – társult a stigmatizált anyanyelv megélésével. E kettő együtt tovább erősítette a közösség asszimilációs hajlandóságát, készségét, melynek következménye, hogy a nyelvközösség szociolingvisztikai rétegződése a generációs struktúrával áll korrelációban. Kutatásaimban (KNIPF 2003) egy négy generációs modellt állítottam fel, melyben a generációk közötti kompetenciák sematikusabban ábrázolva a következőképpen oszlanak meg:

A nyelvi funkciók köré rendeződnek a beszélő szándékai, amikor nyelvi megnyilatkozásának kódját választja meg. A vizsgálatban a beszélők metanyelvi megnyilatkozásaiból és a kvalitatív szociolingvisztikai elemzésekből egyértelművé válik, hogy a kisebbségi német nyelvváltozat a nyelvhasználók szempontjából a legkevésbé felel meg a nyelv megismerési funkciójának. Dél-Magyarországon az idős és a közép-generációban beszélhetünk még bizonyos mértékű kommunikatív, szociális és interaktív funkciókról (vö. hasonló kutatások magyar kisebbségeknél GAL 1991, LANSTYÁK 1994, BODÓ 2009). A beszélők kommunikációs repertoárjában az aszimmetrikus kommunikációs helyzet, mely az idős és a többi generáció közötti dialógusokra jellemző, szinte mindennapi jelenséggé vált.

Alábbi táblázat a kommunikáció, az identitás és a presztízs kategóriái köré rendeződött nyelvi funkciókat mutatja az elmúlt évtizedekre vonatkoztatva:

	bis 1945	50er bis 70er Jahre	80er bis 90er Jahre
Kommunikationssprache	Ortsmundart	Ungarisch Ortsmundart	Ungarisch
Identitätssprache	Ortsmundart	Ungarisch Ortsmundart	Ungarisch
Prestigesprache	Standarddeutsch Ungarisch	Ungarisch	Ungarisch Standarddeutsch

2.3 A szociolingvisztikai háttér kibontásában fontos elemnek tekintem a beszélők önreflexióinak, a nyelvi tudatosságának metanyelvi szinten történő kifejeződését. (Hasonló irányba mutat a perceptuális dialektológia is.) A metanyelvi megnyilatkozások nem csak az objektív valóság nyelvi tükrői, hanem a mindenkori társadalmi kontextus konceptualizációját és értékelését is mutatják (SCHARLOTH 2005), ezért a vizsgálatban a metanyelvi megnyilvánulások szerves részét képezik a tárgynyelvi adatok interpretációjának.

A német kisebbségi nyelvváltozat szókészlet-változásainak kontaktusnyelvészeti elemzéséhez nyelvi adataimat az elmúlt években három nagyobb szakaszban saját gyűjtéssel (interjúk, nyelvi biográfiák, monológok, szabad beszélgetések) nyertem kétnyelvű autentikus beszélőktől olyan területeken, ahol a kisebbségi német az idős generáció nyelvhasználatában még mérvadóan jelen van (Bács-Kiskun megye déli részén beszélt rajnai frank-pfalzi keverék nyelvjárások, valamint Baranya megyében és Pécs városában gyűjtött adatokból, emellett két kölcsön-korpusszal is dolgozhattam). Jóllehet konkrét szókincs elemek (autosemanton, synsemanton) és szókincsváltozások alkotják elemzésem tárgyát, a vizsgált nyelvi jelenségeket mindvégig kontextusba ágyazva, a diskurzus szintjén vizsgálom. Ennek ellenére a diskurzust nem módszerként használom (mint pl. a diskurzuselemzésben), hanem mint a természetes interakció keretét, amelyben kvalitatív módszerekkel végzem az elemzéseket.

Munkámban megkísérlem a kisebbségi nyelv pozicionálását a német nyelv egyéb változatainak viszonylatában. Jelen nyelvi változat leírásakor meglátásom szerint mind rendszernyelvi, mind nyelvhasználati szinten a következő összetevő elemeket tételezhetjük:

- nem a német nyelvterületen, hanem a világ különböző országaiban még beszélt kisebbségi nyelvi formában meglévő helyi német nyelvjárások,
- azok a szubstandard-változatok, melyeket nem a német nyelvterületen szocializált, de német származású beszélők még aktívan tudnak használni,
- olyan nyelvjárási és standardnyelvi kontaktus- és keveréknyelvi változatok, amelyek a nyelvi rétegek egy speciális spektrumát alkotják, amit a nyelvközösség tagjai még kommunikációs céllal használni tudnak. A különböző országokban, az adott ország nyelvének befolyása alatt a kisebbségi nyelvnek különböző szub-változatai alakultak ki, mint pl. a magyarországi német, az oroszországi német, a pennsylvaniai német, a romániai német stb.

Ezek a változatok sok hasonlóságot mutatnak: heterogenitásuk, nagyfokú keveredésük az ország nyelvével, a beszélők hasonló generációs struktúrája, az adott ország nyelve, mint endogén norma (Überdachung), ill. a nyelvek közötti kontaktusok jellege: az L2 (ország nyelve) befolyásoló szerepe az L1-nél, és az L2 helyettesítő szerepe az L1-nél.

A nyelvjárási struktúrák leépülésének felgyorsulása következtében az iskolai úton elsajátított német standard nyelv – amely bár nem anyanyelve ezeknek a beszélőknek – jelentheti majd a „kiutat”, egy hasznos stratégiát a kisebbségi nyelvvesztés állapotából.

2.4 Az elméleti keret megválasztása során a rendelkezésre álló tárgynyelvi és metanyelvi adatok, valamint az adatok eredményes felhasználhatósága voltak a mérvadóak. A modern dialektológiai, szociolingvisztikai és így a kisebbségi nyelvek kutatásában is a nyelvi variáció (Sprachvariation) és a nyelvi dinamika (Sprachdynamik) koncepciói a nyelvreírás kiindulópontjaként tekintendő alaptételek, amely koncepciókat manapság a beszélt nyelv kutatásával is kapcsolatba hoznak. Jóllehet a nyelvelméletben viszonylag későn nyert létjogosultságot a *parole* szintjén jelentkező nyelvi variáció (különböző nyelvi kifejező eszközök állandó keletkezése és eltolódása, szituációnak megfelelő változása), konkrétan akkor, amikor a nyelvi homogenitás elvét – a tételezett „ideális nyelvhasználó” metafora eltűnésével – a nyelvi heterogenitás elve váltotta fel s ez által nyert az utóbbi teret. A dialektológiában ez az elmélet már a tudományos kutatás kezdetekor ismert, elfogadott és széles körben elterjedt volt, hiszen a területi/regionális nyelvi variabilitással (Diatopik) a nyelvközösség nyelvi mozgása és kulturális közege (Verkehrs- und Kulturraum) állt mindig is a kutatás homlokterében. A kisebbségi nyelvben zajló láthatóan gyors nyelvi változásoknak a variáció kiváló táptalaja lett, főként ha a kontaktus-indukált lexikális-szociolingvisztikai variációra gondolunk, mint a következő beszédrészletben:

Ja, des war so, mir hen messe a Arwet suche. Ich bin ins Spital, wu die kranke Kiner sain, do war ich ápolónő. Do sain mir als mit dr szakszervezet aus jutalom oft uf a kirándulás ins Ausland gfare.

(Igen, az volt, hogy munkát kellett keresnünk. Én akkor a kórházba mentem, ahol beteg gyerekek voltak, ott ápolónő voltam. Ott a szakszervezettel jutalomból többször elmentünk kirándulásra, külföldre...) (felvétel: 1996- falu-nő -72)

Az itt megjelenő lexikai variáció (keverék-kód formájában) azt is jelzi, hogy a beszélő ezeken a nyelveken éli meg narratíváit, bilingvális beszédmódja pedig arra enged következtetni, hogy a válaszreakciókat mindkét nyelvben produktív és receptív módon képes fogadni.

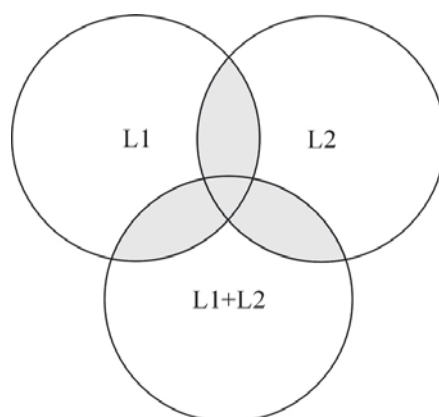
A nyelvi dinamika koncepciója nyelvelméleti alapjai (v.ö. SCHMIDT 2005 és SCHMIDT/HERRGEN nyomdában) abban gyökereznek, hogy nyelvi változások azért keletkeznek, mert az egymással interakcióban álló felek különböző linguális rendszer- és regiszter-kompetenciákkal rendelkeznek és kommunikatív céljaiknak megfelelően a rendelkezésre álló kódjaikkal nem tudatos optimalizálási stratégiákat alkalmaznak. Az optimalizálási stratégiák a beszélők törekvéseivel esnek egybe, miszerint viszonylag kevés ráfordítással a helyzetnek megfelelő információk közvetítése a cél. Ehhez azonban szinkronizálási (azaz alkalmazkodási) mechanizmusokra/folyamatokra van szükség, melyek mikro-, a mezo- és makroszinten írhatók le. A mikroszintű szinkronizálási folyamat a kisebbségi nyelvben a legnyilvánvalóbb, mert az egyedi interakció sikeressége érdekében történik az 'egymásra-hangolás' a beszélő partnerek között, azaz egy olyan kommunikációs keret jön létre, amely még aktívan fellelhető egy-két generációban. Viszont ez az első 'szinkronizálási szint' az alapja a másik két szintnek is, amely a kisebbségi nyelv mai állapotában már nem biztos, hogy eredményes lehet. A mezoszintű szinkronizálás ugyanis csoport-specifikus konvenciók létrehozását célozza, míg a makroszintű összehangolás a közösségi norma kialakulására irányul. E két szint elérése egy az asszimilációs folyamatban már előre haladott kisebbségnél, mint a magyarországi németek esetében, ahol már a mikroszintű harmonizálásban is gond van a nyelvvesztéssel és kódváltással, nagy valószínűséggel nem lesz eredményes. A kisebbségi beszélők szinkronizálása mikroszinten még akkor is sikeresnek tekinthető, ha a szinkronizálás eredménye a 'keveréknyelv'. Ez a keveréknyelv a vizsgált sajátos nyelvváltozat egyik jellegzetessége, a beszélőközösség tagjai számára természetes és elfogadott, nem igényel nagy kognitív ráfordítást és a beszélők szerint még gazdaságos is, mint ahogy az aszimmetrikus kommunikációs helyzetek sokasága ezt jelzi is.

A kisebbségi nyelv nyelvváltozásának nyelvtörténeti és fejlődési szempontból fontos és időben szinte első megjelenései az ún. kiegyenlítési szintek/folyamatok (Ausgleichsstufen), amelyek mind a mai napig kiemelt fontossággal bírnak a kisebbségi (nyelvsziget)kutatás történetében (KUHN 1934, SCHIRMUNSKI 1930, HUTTERER 1990). Az első szinten történt kiegyenlítési folyamatok (a betelepülés utáni időkben) a belső nyelvváltozást példázzák, a nyelvrendszer bizonyos szintjeit horizontálisan (fonetikát, morfológiát) érintve, létrejöttük a különböző német nyelvjárási csoportok közti belső kontaktusok eredménye. Szociálpszichológiai szempontból ez rendkívül fontos lépésnek bizonyult, hiszen ez volt a betelepülők első nyelvi-kulturális összetartozásának a kifejeződése, a csoportkohézió egyik építőköve. A második szintű kiegyenlítődésként a társadalmi-strukturális fejlődés következményeként már vertikális dimenzióban zajlott, amikor a lokális nyelvjárások között bizonyos nyelvjárás-keveredések, szociokulturális és generációkötött kiegyenlítődésként jött létre az osztrák-bajor köznyelv domináns hatásával (HUTTERER 1991). A 20. sz. második felének történelmi- társadalmi-szociális változásai viszont a valamennyire kiépített kisebbségi csoportstruktúrákat és kohéziót csaknem szétzilálták és a domináns befolyásoló szerepet a magyar nyelv vette át (Dachsprache). A kiegyenlítési folyamatok természetesen nem állnak meg, hiszen a nyelvsziget-létnek a kiegyenlítődések fontos mérföldkövei, a nyelvváltozás legfontosabb jelei, melyeknek dinamikája több tényező komplex függvénye és nagy valószínűséggel eltérő mechanizmussal működnek, mint a nyelvterületen.

3. Az eredmények rövid összefoglalása, hasznosíthatósága

3.1 A nyelvváltozás folyamatában a legfeltűnőbbben a pragmatika és a szókészlet szintjei nyitottak a változásokra, mely a lexikon nyitottságával, flexibilitásával és adaptációs képességével magyarázható. Módszertanilag egy beszélt nyelvjárási változat leírása nehézségekkel jár, melynek állapotát „change in progress” (folyamatban lévő változás)-ként lehetne jellemezni. Az ilyen jellegű változatok szókincséhez kétféle hozzáférési lehetőség van: írásos dokumentumok vagy egy meglévő tájszótár útján, vagy ezek hiányában – mint jelen vizsgálatban is - direkt módon, a beszélőktől nyert nyelvi adatok és azok kiértékelése révén. Ez utóbbi módszerrel jobbra egy szinkron keresztmetszet érhető el, noha a szókincs csak történeti fejlődésében, a nyelvi struktúrák és a nyelvfejlődés összefüggésében vizsgálható eredményesen. A szinkron viszonyok mindig csak a fejlődés egy átmeneti állapotát tükrözik, amelyben a közösség mindenkori kommunikációs igényei, a kommunikációs színhelyek és szükségletek, a szókészlet konvenciói is benne foglaltatnak, mint jelen esetben az, hogy a megnevezési (nominációs) hiányok a másik nyelv szavaival egészíthetők ki. A kisebbségi nyelv lexikális leltára egy állandó (külső és belső) alkalmazkodási nyomásnak/kényszernek van kitéve, ami azt implikálja, hogy a kisebbségnek a nyelvével kapcsolatos nyelven kívüli szociolingvisztikai prioritásai határozzák meg szókészletének fejlődését, pl. a hasznosíthatóság (kommunikációs helyzetek és színterek), a szókincs funkciókészsége, a megnevezési szükségletek (Nominationsbedürfnisse). Ezen prioritások mentén alakul a mindenkori szókészlet struktúrája is, ezzel magyarázható a feltűnően sok archaikus és archaizálódó szókincselem a kisebbségi nyelvekben vagy a szókincs nagyfokú heterogenitása a számtalan L1 és L2 szókincselemek együttes előfordulása okán.

A szeizmográf hasonlatával élve a szókincs a legkisebb társadalmi változásokra is reagál azonnal, így képes akár néhány évtizeden belül is megváltozni (l. a vizsgált szókincs utóbbi 50 évét). Ha abból a premisszából indulunk ki, hogy a szókincs egy komplex és dinamikus rendszer, több részrendszer együttese, akkor a kisebbségi nyelv szókincse a következőképpen modellálható:

A sematikus ábrán a három szókészlet-részrendszer egymásba fonódása és átfedése szimbolizálja azt a nem homogén szókincset, amelyben a centrum-periféria mozgás iránya és a köztük levő dinamikus átmenet (kontinuum) alkotja a szókincs rendszerét.

L1 a kisebbség nyelve és szókészlete, indigén a lokális nyelvjáráshoz tartozó szavakkal, melyek eredetüket tekintve viszonylag homogének. Többszörösen kultúrafüggő, ezért is van kitéve egy erős erodálásnak, mely elsősorban az indigén (és ritkán használt) tájnyelvi elemek elvesztésével jár.

L2 a kontaktusnyelvi szókincs, elsősorban a magyar nyelvből (vagy valamely határközeli más nyelvből, pl. szerb, szlovák) átvett lexikai egységek. Ide tartoznak a szókölcsönzés különféle típusai (ERB 2002), a transzfer mindenfajta típusa, amelyek ma már stabil részei egy kisebbségi beszélő szókészletének, pl. *igazolás, táppénz, kiképzés, kérvény*, stb.

L1 és L2 a hibrid szavak tárháza, amelyek szituációhoz és témához kötötten *ad hoc* módon két nyelv egymásra hatásának termékei, akár a megszokott képzési mintáktól eltérően keletkeznek: pl. *Fóliahaus* (fóliaház), *Poschtaschin* (postásnő). Ebben a változatban egyenrangú „leltárként” szerepelnek.

A szókészlet-változásban lényegében két tendenciát láthatunk: egyrészt erős erodálási folyamatokat, melyek természetes fejleményeként a rendszer bizonyos területein (pl. a lexikális kifejezések szükségessége miatt) változás áll be: a hiányzó, már használaton kívüli elemek helyére új elemek ’bejövetele’ szükséges ahhoz, hogy a rendszerben keletkezett deficitiek helyreálljanak és a rendszer funkcióképes maradjon. A két folyamat fogaskerék-szerű összefonódása biztosítja a szókészlet dinamikáját.

Kisebbségi nyelvek vizsgálatában központi kérdéssé válik a szókölcsönzés és az integráció. A több mint ezer éves magyar-német kulturális kapcsolat során a kezdetektől napjainkig több külső és belső kontaktusra épülő intenzívebb szókölcsönzési periódust találunk a vizsgált kisebbség nyelvi életében. Ezek az integráció fokának és modalitásának tekintetében különböző jellegűek, melyek elemzésénél nagy szerepet kapnak olyan pragmatikai szempontok is, mint az átvett szó használati gyakorisága, aktuális beszélői szokások és elvárások, a „jövemény életképessége” (pl. mennyire tudta kiszorítani elődjét), stb. Természetesen ezen kérdések teljes körű megválaszolása, ami a történeti pragmatika tárgyát képezi, korabeli írásbeli dokumentumok hiányában nem lehet teljes. Rámutatok arra, hogy a kisebbségi nyelvben az „idegen” lexikális egységek megjelenésének kontextusában nehezen különíthető el a kölcsönzó és az idegen-szó, mert itt a transzfer és a kölcsönzés kategóriái nem abszolút kategóriaként, hanem prototípusként értendők és a két véglet között folyamatos az átmenet. Ezért az átvett elemek morfológiai integrációja kiváló operacionalizálható kritériumnak tűnik (hasonló eredményre jutott ZÜRER 2009 is a francia alpokbeli német kisebbségnél).

A vizsgált szókincs vertikális rétegződését egy ábrában foglaltam egybe, melyben a nyelvállapot rendezőelvei (Variablen) a következők: rendszernyelvészeti szempontokon túl nyelven kívüli szempontok, mint a beszélő szociális réteghez tartozása, a nyelvi generációk nyelvhasználata, a kommunikációs helyzetek, a beszélők szocio-kulturális tudása, nyelvi tudatossága.

ungardeutsch geprägtes Standarddeutsch
Verkehrs-Umgangssprache (sog. nobles Deutsch)
Basismundart

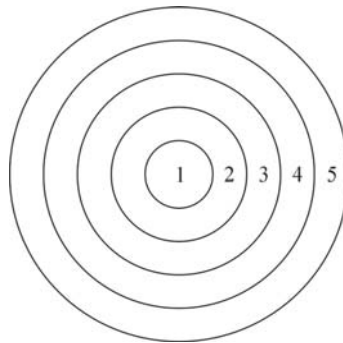
A sematikus jelzett nyelvi rétegek a standardnyelvhez viszonyítva az az alatti réteghez tartoznak (szub-standard), jóllehet a beszélők metanyelvi megnyilatkozásai alapján ők ezt nem így ítélik meg. A legalsó szint fölötti két réteg már szociális rétegeket jelez, amelyek a nyelvközösségen belül presztízzsel bírnak és félhivatalos szituációhoz kötött a használatuk. Olyan beszélők által preferált nyelvváltozat ez, akik tudatosan váltják a nyelvváltozatokat két okból is: egyrészt, a legalsó bázisnyelvjárástól való elkülönülésre, ill. egy magasabb szociális státusz szimbólumaként használják. A nyelvrendszer szintjén itt a feltűnő (primér) nyelvjárási jegyeket tudatosan kerülük, amely által sok köznyelvi, a médiából hallott elem kerül bele, vagy a magyarból fordított kötött kifejezések tűnnek fel, sőt gyakran még a nyelvjárási szupraszegmentációs szint is benne foglaltatik.

A legmagasabb változat közelsége a német standardnyelvhez lényeges jegyekben nyilvánul meg, amellett, hogy egy sor attól eltérő jegy, épp a szókincs és a szóválasztás terén, utal ennek a változatnak a 'másságára':

Als ich in Deutschland irgendwann war, dann, dann hab ich ah deutsch geträumt, na gut, dann bist du überstellt, ah, überstanden oder überstellt.

(amikor valamikor Németországban voltam, akkor, akkor németül álmodtam, na jó, akkor már átálltál...(a német nyelvre)).

3. 2 A szókinceslemek közül a valódi tájszavak fogalmi tisztázását kutattam, amelyek kizárólag a kisebbségi nyelv szókészlete tipikus jegyeinek tekinthetők. Módszertani nehézségekbe ütközünk, amikor elhatárolásukat kísérjük meg a köznyelvtől, mivelhogy tematikusan szókincsünk tetemes része a standard- és köznyelvben, valamint a nyelvjárásban nagyon hasonló, ill. megegyezik. Ezen felül a köznyelv és a nyelvjárás hasonló funkciókkal bír. A valódi tájszó elhatárolásában és leírásában három tipológiát vettem alapul és egy, a prototipikus módszer segítségével leírható szempontrendszeret vázoltam fel (REICHMANN 1983, KISS 2001, LÖFFLER, 2002). Vizsgált példaim elemzésekor egy ötös skálájú tipológiát állítottam fel, melyben a „saliens” jegyek graduálisan az alaki és tartalmi hasonlóságok tengelye köré csoportosulnak. A fő szempontokat további alszempontokkal egészítettem ki: a szó morfológiai transzparenciája, a jelentésmező differenciáltsága a vizsgált változatban, a kölcsönzési háttér, ill. modalitás figyelembe vétele, valamint a szó átvétel utáni fejlődési útja a kisebbségi változatban.

Vizsgálataim alapján a következő jegyekkel írható le a valódi tájszó:

- denotátumot jelöl és a kisebbség tipikus (letűnt) világának a konceptualizációja
- alaki és szemantikai szempontból nem egyezik meg a standardnyelvi szóval
- morfo-szemantikai kombinációs szabályoknak alávetett
- tartalmi és funkciós szavak is lehetnek
- lehetnek eredeti nyelvjárási szavak, szókölcönzések, sőt hibridizációk is, amelyek más változatokban nem jelennek meg, de a nyelvjárásban a nomináció és referencia funkcióira szolgálnak.

A szakirodalomban viszonylag háttérbe szorult pragmatikai elemek vagy más néven a kommunikációs lexikai egységek (kommunikative Formeln) (diskurzusjelölők, funkciós szavak, indulatszók, partikulák, határozószók, konvencionizált kifejezések) vizsgálata kontaktushelyzetben a komplex elemzés részeként fontos szerephez jutnak. Elemzéseim alapján a következő szempontok figyelembe vételét javaslom:

- 1) grammatika nélküli kis egységekről lévén szó („gesture-linked, situation-bound devices,” MATRAS 1998), amelyeknek propozicionális tartalma és illokuciós ereje mérvadó, funkciójuk

sokrétű, de legtöbbször abban áll, hogy a kommunikációs helyzeteket, a beszélők közötti viszonyt és a konnotációt feltárni és interpretálni segítsék, amellet, hogy beszéd-irányító és szociális funkcióik is vannak.

2) Mint kész egységek jól adaptálhatók és integrálhatók egy másik nyelvbe, könnyen tárolódnak a mentális lexikonban, és mivel a domináns nyelvben rutinosan használják a kétnyelvű beszélők, pragmatikai és szemantikai funkcióik a nem domináns nyelvben átvételkor ugyanazok maradnak. Használatuk kontaktushelyzetben természetessé válik, kétnyelvű beszélőknél főként akkor kerülnek át a domináns nyelvből, ha jelentéstartalmuk kevésbé transzparens, így elsősorban a lexikai tartalom nélküli elemek kerülnek átvételre, mint pl. *hát, nahát, szóval, ugye, ejnye*, melyek jelentése a megnyilatkozás tartalmára vonatkozik (v.ö. RIEHL 2009 hasonló eredményeit az oroszországi német kisebbségnél).

3) A diskurzusjelölés egy multimodális kommunikációs rendszer része, amelyben a kommunikatív egységekkel együtt a kommunikatív viselkedést is (gesztikuláció, mimika stb.) átvesszik a nem domináns nyelvbe. Ily módon az említett kommunikatív gyakorlat és az átvett pragmatikai elemek a kisebbségi beszélők szókincsének szerves részét képezik, nyelvhasználatuk forrásának alapjai.

3.3 A napjaink kisebbségi nyelvállapotában említett nagyfokú variáció és a kontaktushelyzet természetes és leglátványosabb következménye a szókészlet szintjén megjelenő nyelvváltozás, amely túllépi és más jelleget is ölt, mint az említett, a kisebbségi nyelvre tipikus kiegyenlítődési folyamatok. A nem-domináns kisebbségi nyelv leépülése együtt jár a domináns nyelv (többségi nyelv) elemeinek beépülésével a kisebbségi nyelv rendszerébe.

A nyelvváltozás, mint nem-fogalom egy állandó és kölcsönös mozgásra utal, mely a replikáció (ismétlés) és a szelekció (válogatás) között jön létre (CROFT 2000), mely mozgás önálló dinamikát fejleszt ki, amit dinamikus stabilitásnak is neveznek. Kisebbségi helyzetben az állandóan fellépő és alakuló kommunikatív kihívások, az új helyzetek, a nyelvközösségnek ma már hiányzó kommunikációs hálójára és hiányzó primérnyelvi szocializációs háttere, valamint a közösség napjainkra jelentősen megnőtt nominációs szükséglete – melyet a meglévő nyelvi források már nem tudnak kielégíteni - nemcsak a variációs lehetőségek szükségzerű bővülését vonják maguk után, hanem azt is, hogy a nyelvi mintázatok mindenkori újabb használata megváltoztatja a már elsajátított mintákat és egyben a beszélők nyelvi tudását is (MATTHEIER 1998). A vizsgált nyelvi adatok alapján egyértelművé válik, hogy a nyelvközösség számára a nominációs stratégiák legfőbb forrásai a többségi nyelvben keresendők, mellyel egyben saját nyelvi repertoárjukat frissítik és gazdagítják is.

Ezen a ponton a kódváltás és a kódkeverés módszertani problémáira kell felhívni a figyelmet, hiszen mindkettő a kisebbségi nyelv velejáró jelensége. A kódváltást nehéz megkülönböztetni a kölcsönzéstől, mely utóbbi a szakirodalom alapján inkább a nyelvmegtartás irányába mutat, a kódváltás viszont a nyelvcsere egyik jelének tekinthető.

A nyelvváltozás okait vizsgálva a jelen helyzetben elsősorban külső okokat lehet felsorolni, melyek történelmi, szociális, kulturális viszonyokba ágyazottan és nem intencionális jelleggel lépnek fel az általam felállított tipológiában:

1) külső kontaktus-indukált nyelvváltozás:

Hát, no hun m'r domols des hogyishívják, des... betonozás gmacht, des woar a schweri Arwet...

(Hát akkoriban azt a hógyszívják,.... betonozást csináltuk, az nehéz munka volt...)

2) a nyelvvesztés mint a nyelvváltozás kiváltó oka

Ruf halt den szereló, wann dei Trugl hie is...

(Hívd a szerelót, ha elromlott a mélyhűtő...)

3) a kettős beágyazottság törvénye alapján a rendszeren belüli, rendszer által megszabott változás a grammatikában, mely több német nyelvjárás jellegzetessége (flektáló konjunkciók, névmások redukcióval)

...*Dascht'n mr net wieder vrliebscht...*(*dass+ du-flex +ihn*)
(...dass du ihn mir nicht wieder verlierst
...hogya aztán nehogy megint elveszítsd nekem (a kulcsot)

4) a nyelvi rétegek (standardnyelvi, köznyelvi és nyelvjárási elemek) keveredése:

...*un da treffe wir uns jeder Dienstag Nachmittag mit so 10-12 ältere Fraue, das is so bisschen Handarbeit, bisschen so Ratsch, erzählt jede seine, ihre Problem un so...*
(...és akkor minden kedden találkozunk délután, 10-12 idősebb asszony, akkor van egy kis kézimunka, kis pletyka, mindenki elmeséli a problémáit)

Adataim vizsgálatokor a következő szókincsváltozások típusait tudtam elkülöníteni: elsősorban kvantitatív változások jellemzők a szókincsre, melyek a következőkben manifesztálódnak

- szóvesztés
- lexikai variáció- párhuzamok
- szókölcsonzés
- hibridázációk (a kvalitatív változások közé is sorolható).

A kvalitatív változások a szóképzési modellek változására szorítkoznak.

A nyelvváltozás különböző típusainak eredményei minden esetben a kisebbségi és a többségi nyelv közti kontaktus által kiváltott változással jönnek létre, melyekben a külső és belső tényezők kölcsönös függőségi viszonya is szerepet játszik, pl. az a szociálpszichológiai tény, hogy a nyelvsziget-kisebbség története voltaképpen az anticipáció és a többséghez történő alkalmazkodás jegyében áll. Nem tűnik merész prognózisnak az adatközlők megnyilatkozásai alapján, hogy hosszú távon a nyelvváltozás említett típusai mindig a többségi nyelv irányába történő alkalmazkodást jeleznek, ritkábban a német standardnyelv irányába.

3.4 A hazai német nyelvjáráskutatásban a szóképzés területe kevésbé kutatott kérdés volt. A nyelvközösség megnevezési (nominációs) szokásainak feltérképezésével, a szóképzési eszközök és -módok paradigmászerű felállításával az azonos paradigmába tartozó szavak azonos szóképzésű jelentéssel csoportokba sorolhatók, paradigmatiszus összefüggéseik feltárhatók. A paradigmába még nem illeszkedő képzési modellek kronológiailag változó képzési eszközök és -módok útján betekintést kapunk a nyelvközösség szóképzési egészének változásáról. A nyelvhasználók kreativitása vagy nyelvmegeőrtő nyelvhasználata az analógiás, a szabálykövető (regulär) vagy szabályszeőő (irregulär) szóképzési mintákban nyilvánul meg. Ismert tény, hogy a beszélt nyelvi változatokban a nyelvhasználók nyelvi és morfológiai kötöttség és gyakran norma-tudat nélkül alkotnak rendhagyó vagy a domináns nyelv (magyar) vagy éppen a nem-domináns kisebbségi nyelv mintájára vagy pedig a kettő mintáinak keveredésével új szavakat, amelyeknek variabilitása teljes mértékben a mindenkori beszédhelyzet függvénye. Vizsgálatomban a modifikáció útján képzett szavak képzési csoportjait elemeztem (a szóösszetételben, a kicsinyítés, az augmentáció, és a gyűjtőnevek képzésénél) és a következő szóképzési változásokra találtam szignifikáns példákat:

- a) az alaki változásokra, amelyekhez sorolom a régi affixumok használaton kívül kerülését (pl. -at/-eth, -ing),
- b) a német nyelvjárásokban ismert pleonasztikus affixumok eltűnését (ge-) valamint
- c) az allomorfikus variáció (pl. régi -et helyett a mai -ig szuffixum használata) visszaszorulását.

Eredményeim alapján két alcsoportot tudtam elkülöníteni a szóképzési modellek változásainál: régebbi modellek eltűnését (-es/as + N/V/A) és atipikus (ad hoc-képzések) konstrukciók létrejöttét.

A legnagyobb mértékű változás az új képzési modellek létrejöttében figyelhető meg: a) kontaktus-indukált ad hoc-képzések, b) hibrid képzések c) a két nyelv szuffixum-halmazódása, amely alcsoportok közül az a) és a b) csoportok a jelentősebbek.

3.5. A kisebbségi szóképzés generációfüggően és fejlődésében is variábilis, ami azt jelenti, hogy az idős generáció tájnyelvi szókincese nem tükrözi majd a jövő generáció tájnyelviségének (Dialektalität) mértékét, mert ez a most élő fiatal generáció tájnyelvisége mértékén múlik, ami viszont már nem egyezik a ma élő idős generáció tájnyelviségével. Így érthető, hogy a 70-es és 80-as években felvett nyelvi adatok számottevően sok eredeti tájnyelvi elemet tartalmaznak az ezredforduló első éveiben felvett adatokhoz képest. A kisebbségi nyelvváltozatban a szavak, kifejezések mindig a kommunikációs-szociális helyzet összefüggéseiben kapják meg „használati értéküket”, hiszen a megélt kultúra tükörképeként, a beszélők világról vallott kognitív felfogásáról vallanak.

Elemzéseim célja egy kisebbségi nyelvváltozat szóképzete és szóképzése terén egy olyan szinkron metszetben leírható és diakron szempontokat is érvényesítő modell létrehozása volt, melynek segítségével a kétnyelvű kisebbségi beszélők nyelvhasználatában előforduló rendszernyelvészeti és pragmatikai szókinces-változások szociolingvisztikai hátterét, jellegzetességeit, típusait feltárni és explikálni lehet. Ezzel a vizsgálattal megkísértem a nyelvváltozás eme nem szokványos megjelenési formáit a nyelvelmélet újabb nyelvváltozási modelljei számára feltárni és hozzáférhetővé tenni. Ezen túlmenően a vizsgált nyelvváltozatnál megfigyelhető nyelvi dinamikák és változások ismerete a hazai nyelvoktatás és nyelvpolitika döntéshozói számára is hasznos információként szolgálhatnak. Az itt bemutatott modell adaptálható más kisebbségi nyelvi vizsgálatra, alapját képezheti más német nyelvszigetben élő kisebbség nyelvének összehasonlításával, bővítheti mind elméleti mind gyakorlati ismereteinket a nyelvváltozásról, és nem utolsósorban használható a pluricentrikus német nyelv, különösen a német dialektológia oktatásában.

4. A munka témaköréből készült publikációk jegyzéke

Önálló munkák:

- 1) Knipf-Komlósi, Elisabeth (2011): Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache. Stuttgart: Steiner Verlag (ZDL Beihefte 145)
- 2) Knipf-Komlósi Elisabeth (2003): Die Substantivderivation in der Mundart. Budapest: ELTE Germanistisches Institut (Budapester Beiträge zur Germanistik 42)
- 3) Knipf-Komlósi, E. (2011): Wie lange leben Sprachinseln? Forschungsperspektiven am Beispiel der Sprachinselforschung in Ungarn. In: Heinz-Dieter Pohl (Hrsg.): Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft, Jg. 34-35. (2008-2010), Klagenfurt. Praesens Verlag, 205-217.
- 4) Knipf-Komlósi, E. (2008): Zum Wortschatz der Sprachinseln am Beispiel der deutschen Sprachinseln in Ungarn. In: Geyer, Ingeborg/Glauninger, Manfred/Barabas, Bettina (Hgg.): *Traditionen – Innovationen-Zukunftsvisionen. Deutsche Sprachinseln in Friaul und Ungarn als Brücken in ein neues Europa. Beiträge zur internationalen Tagung.* Wien, 23-24. November 2007. Wien: Praesens Verlag (= Beiträge zur Sprachinselforschung 19), 47-59.
- 5) Knipf-Komlósi, E. (2008): *Ungarn.* (Form und Gebrauch des Deutschen in Ungarn). In: Eichinger, L. M., Riehl, C., Plewnia, R. (szerk.): *Handbuch der deutschen Sprachminderheiten in Mittel-und Osteuropa.* Tübingen: G. Narr Verlag, 265-329.
- 6) Knipf-Komlósi, E. (2010): Wortfindungsprobleme im Sprachgebrauch von Minderheitensprechern. In: Keel, William D./Beam, Richard C. (eds.): *Yearbook of German-American Studies.* Supplement Issue Vol. 3. USA/Kansas, 207-221.

- 7) Knipf-Komlósi, E./Berend, Nina. (2006): *Sprachinselwelten- The World of Language Islands. Entwicklung und Beschreibung der deutschen Sprachinseln am Anfang des 21. Jahrhunderts.* (= Vario lingua: Nonstandard – Standard – Substandard 27). Frankfurt am Main: Peter Lang
- 8) Knipf-Komlósi, E. (2005): Die Varietätenstruktur von drei Sprachinseln. In: Krämer-Neubert, S. / Wolf, N.R. (Hgg.): *Bayerische Dialektologie*. Heidelberg: Winter Verlag, 327-343.
- 9) Knipf-Komlósi, E. (2005): Neue Sicht – neue Perspektiven in der Sprachinselforschung. In: Eckhard Eggers/ J.E. Schmidt/ D. Stellmacher (Hgg.): *Moderne Dialekte – neue Dialektologie*: Marburg. Akten des 1. Kongresses der Internationalen Gesellschaft für Dialektologie des Deutschen (IGDD). (ZDL Beihefte) Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 189-209.
- 10) Knipf-Komlósi, E.: (2006): Sprachliche Muster bei Sprachinselsprechern am Beispiel der Ungarndeutschen. In: Berend, Nina/Knipf-Komlósi, E. (Hrsg.) *Sprachinselwelten – The World of Language Islands*. Frankfurt/Main: Peter Lang, 39-57.
- 11) Knipf-Komlósi, E. (2004): Sprachbewusstheit und Variabilität des Deutschen aus der Außensicht. In: „das rechte Maß getroffen“. *Festschrift für László Tarnói zum 70. Geburtstag*. (Hrsg. Kulcsár-Szabó Ernő/ Manherz Károly/ Orosz Magdolna). Berlin- Budapest, 295-304.
- 12) Knipf-Komlósi, E. (2002) Zur Funktion und zum Status der Varietäten im Sprachgebrauch der Ungarndeutschen. In: *Akten des X. Internationalen Germanistenkongresses Wien 2000 Bd. 3: Aufgabe einer zukünftigen Sprachgeschichtsforschung - Gesprochene Sprache in regionaler und sozialer Differenzierung- Sprache in der Öffentlichkeit. (Jahrbuch für Internationale Germanistik), Reihe A, Bd. 55.* Verlag Peter Lang (Hrsg. Peter Wiesinger unter Mitarbeit von Hans Derkits), 293-299.
- 13) Knipf-Komlósi, E. (2003) Die ungarndeutsche Minderheit auf dem Weg zu einem vereinten Europa. In: Besters-Dilger, Juliane/ de Cilia, Rudolf/ Krumm, Hans-Jürgen /Rindler-Schjerve, Rosita (Hgg.): *Mehrsprachigkeit in der erweiterten EU*. Klagenfurt: Drava Verlag, 260-262.
- 14) Knipf-Komlósi, E. (2003) Sprachwahl und kommunikative Handlungsformen bei der deutschen Minderheit in Ungarn. In: Mattheier, K. / Keel, W. (szerk.): *German Language Varieties Worldwide: Internal and External Perspectives/Deutsche Sprachinseln weltweit: Interne und externe Perspektiven*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 269-283.
- 15) Knipf-Komlósi, E. (2004) Die Sprachbewusstheit von Minderheiten im Assimilationsprozess bei der deutschen Minderheit in Ungarn. In: Krieglleder, Wynfried/ Andrea Seiler (Hgg.): *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn/Burgenland. Presse und Geschichte* (Neue Beiträge 9), Bremen: edition lumière, 25-47.
- 16) Knipf-Komlósi, E. (2004) Schwindende Dialektfunktionen. In: Stefan Gaisbauer/ Hermann Scheuringer (Hgg.): *Linzerschnitten. Dialektologentagung*. Beiträge zur 8. Bayrisch-Österreichischen Dialektologentagung in Linz, September 2001 Linz, 457-469.
- 17) Knipf-Komlósi, E. (2001) Verlust oder Erhalt? Die große Entscheidung der Ungarndeutschen. In: Retterath, Hans Werner (szerk.): *Ortsbezüge. Deutsche in und aus dem mittleren Donaauraum*. (Schriftenreihe des Johannes-Künzig-Instituts. Freiburg. Band 5.), 135-151.
- 18) Knipf-Komlósi, E. (2001) Dialekt „out“ – Standardsprache „in“. Zur Varietätenwahl im Sprachgebrauch der deutschen Minderheit in Ungarn. In: Egger, K./ F. Lanthaler (Hgg.): *Die deutsche Sprache in Südtirol. Einheitssprache und regionale Vielfalt*. Wien/Bozen: Folio Verlag, 99-115.
- 19) Knipf-Komlósi, E. (1996) Bemerkungen zur Zweisprachigkeit und Identität. In: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter* 45/2. München, 127-132.
- 20) Knipf-Komlósi, E. (1995) Spracheinstellungen und Sprachkenntnisse ungarndeutscher und ungarischer Schüler. Eine Pilotuntersuchung. In: *Germanistische Mitteilungen* (Belgien) 41, 71-83.
- 21) Knipf-Komlósi, E. (2002) Methodologische Überlegungen zur Analyse von Wortbildungserscheinungen in der Mundart. In: Erb, M., E. Knipf, M. Orosz, L. Tarnói (szerk.): „und Thut Gnügen Seinem Amt“. *Festschrift für Karl Manherz zum 60. Geburtstag*. (= Budapest Beiträge zur Germanistik 39), 111-123.
- 22) Knipf-Komlósi, E. (2003) Sprachgenerationen und ihr Sprachrepertoire. In: Hajdú, M./Keszler, B. (szerk.): *Közönlő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest, 442-452.
- 23) Knipf-Komlósi, E. (2004) Das Forschungsfeld Sprachinseln. Am Beispiel der deutschen Sprachinseln in Ungarn. In: *Wertigkeiten, Geschichten und Kontraste. Festschrift für Péter Bassola zum 60. Geburtstag*. Szeged: Grimm kiadó, 283-293.
- 24) Knipf-Komlósi, E. (2007) Modifizierende Suffixe in der Mundart. In: Erb, Maria/Knipf-Komlósi Elisabeth (Hgg.): *Tradition und Innovation* (=Ungarndeutsches Archiv 9.) Budapest: ELTE Germanistisches Institut, 195-223.
- 25) Knipf-Komlósi, E. (2008) Was man über Sprachvariation des Deutschen wissen sollte... Reflexionen zum Umgang mit der Variation. In: Bernáth, Árpád/ Horváth, Géza/Fenyves Miklós (Hgg.): *Germanistik an der Szegeder Universität 1956-2006*. Budapest: Gondolat kiadó, 218-233.

- 26) Knipf-Komlósi, E. (2008) Grundlegendes zur Sprachinselforschung. In: Manherz Károly/Szabó Dezső (Hgg.) *Ungarndeutsche Minderheitenkunde*. ELTE Germanistisches Institut, 265- 296.
- 27) Knipf-Komlósi E. (2009) A nyelvi változás nyomai egy magyarországi német nyelvjárás képzőinek példáján In: É.Kiss Katalain (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia*. Piliscsaba. PPKE, 133-148.
- 28) Knipf, E. (1993) Soziolinguistische Aspekte der Einstellung der Ungarndeutschen zu ihrer Muttersprache. In: Wild, K. (szerk.): *Studien zur Germanistik*. Pécs, 103-111.
- 29) Knipf-Komlósi, E./ N. Berend (Hgg.) (2001): *Regionale Standards. SprachVariationen in den deutschsprachigen Ländern*. Budapest-Pécs. Dialog-Campus Kiadó.
- 30) Erb M./ E. Knipf /M. Orosz / L. Tarnói (szerk.) (2002): „und Thut ein Gnügen Seinem Amt”. *Festschrift für Karl Manherz zum 60. Geburtstag*. Budapest: ELTE Germanisztikai Intézet. (= Budapesti Beiträge zur Germanistik 39.)
- 31) Erb, Maria/Knipf-Komlósi, E.(Hgg.)(2007): *Tradition und Innovation*. Beiträge zu neueren ungarndeutschen Forschungen. ELTE Germanistisches Institut (= Ungarndeutsches Archiv 9)
- 32) Knipf-Komlósi, E. (2011): Wortschatzdynamik im Sprachkontakt. In: Knipf-Komlósi, E./Riehl, Claudia Maria (Hgg.): *Kontaktvarietäten synchron und diachron*. Wien: Praesens Verlag (megjelenés előtt)
- 33) Knipf-Komlósi, E. (2011): Betrachtungen zum Wortbildungswandel in der Minderheitensprache. In: (Bairisch-öst. Dialektologentagung 2010 Sept. Passau). In: Regensburger Dialektforschung . (megjelenés előtt)
- 34) Knipf-Komlósi, E. (2011): Methodische Überlegungen in der Minderheitenforschung: Methodenvielfalt und Schwierigkeiten bei der Dateninterpretation. In: Djalowa Valentina (Hg.): *Russlanddeutsche Sprachinselforschung* (megjelenés előtt) Moszkva (megjelenés előtt)

Társszerzős munkák:

- 1) Knipf-Komlósi, E. - Erb, Maria: (2010) Herausforderungen der Sprachinsellexikographie Bemerkungen zum Wörterbuch der Ungarndeutschen Mundarten (WUM) In: Bergmann, Hubert/Glauninger, Manfred/ Wandl-Vogt, Eveline. Winterstein, Stefan (Hgg.) et al.: *Fokus Dialekt. Analysieren- Dokumentieren- Kommunizieren*. Festschrift für Ingeborg Geyer zum 60. Geburtstag. (= Germanistische Linguistik 199-201-2010) Hildesheim-Zürich-New York: Olms Verlag,187-209.
- 2) Knipf-Komlósi, E.- Erb Mária: (2000) Selbstreflexionen zum Ortsdialekt in den deutschen Ortschaften im Ofner Bergland, Ungarn In: Greule, A., F. X. Scheuerer/ L. Zehetner (Hgg.): *Vom Sturz der Diphthonge*. Beiträge zur 7. Arbeitstagung für bayerisch-österreichische Dialektologie in Regensburg, September 1998. Tübingen, 217-229.
- 3) Knipf-Komlósi, E. - Erb M.) (1998) Sprachgewohnheiten bei den Ungarndeutschen. In: Hutterer, C. J./ G. Pauritsch (szerk.): *Beiträge zur Dialektologie des ostoberdeutschen Raumes*. Göppingen, 253-267.
- 4) Knipf E. - L. I. Komlósi: (1999) Conflict of Expression and Conceptual Access in Code-Switching. In: Lengyel, Zs./ J. Navracscics (szerk.): *Applied Linguistic Studies in Central Europe* Vol. III. Veszprém, 27-32.
- 5) Knipf, E. (társszerző: Erb M.) (2000) A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulságai. In: Csolnoky, Gy. (szerk.): *Kisebbségkutatás. Szemle a hazai és a külföldi irodalomból*. 8. évf. 2. szám. Budapest, 176-188.
- 6) Knipf, E. - Erb, Mária: (2000) Observations on the Proficiency of the German minority of Hungary. In: Csolnoky, Gy. (szerk.): *Minorities Research 2. A collection of studies by Hungarian authors. No. 2.*, 99-112.
- 7) Knipf Erzsébet - Erb Mária (2001) A magyarországi német kisebbség nyelve és nyelvhasználata az ezredfordulón. In: Sisák Gábor (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, 311-328.
- 8) Knipf, E. - Erb, Maria: (2003) Überlegungen zu den Sprachfunktionen bei Sprachminderheiten. In: Manherz, Károly (Hrsg.). *Gedenktagung zu Ehren von Claus J.Hutterer und Karl Mollay am 24. November 2000*. (=Budapester Beiträge zur Germanistik 38) Budapest, 77-87.
- 9) Knipf-Komlósi, Elisabeth - Erb Maria - Brenner, Koloman: (2004): Magyarországi német utónevek jegyzéke. Budapest: Országos Német Önkormányzat.
- 10) Knipf, Erzsébet- Erb Mária: (2005) Sváb, német és magyar: Variabilitás a magyarországi németek nyelvhasználatában és kódváltásában. In: Gecső Tamás (szerk.): *Variabilitás és nyelvhasználat* [= Segédanyagok a nyelvészet tanulmányozásához 24.] Tinta kiadó. Budapest, 80-90.
- 11) Knipf Elisabeth - Erb Maria: (2011): Prioritäten und Desiderate in der Sprachinselforschung. In: Drahotá-Szabó Erzsébet/Propst Eszter (Hg.): *Über Sinn und Unsinn der Minderheitenprojekte*. Szeged: Grimm, 35-65.
- 12) Knipf, E. - Erb Maria: (1996) Die Rolle der deutschsprachigen Medien bei den Ungarndeutschen. Erste Phase einer Pilotuntersuchung. In: *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen 12* . Budapest, 28-37.